

Kawula, Stanisław

Podstawowe elementy kultury wychowawczej społeczeństwa

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 1 (73), 133-153

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Katedra Pedagogiki

Stanisław Kawula

PODSTAWOWE ELEMENTY KULTURY WYCHOWAWCZEJ SPOŁECZEŃSTWA

Zarys treści. Uwagi o pojęciu kultury pedagogicznej społeczeństwa. Elementy kultury wychowawczej społeczeństwa — podstawy i zarys problematyki, ogólne wskaźniki. Wzorzec stosunku wychowawczego dorosłych i dzieci w społeczeństwie socjalistycznym.

POJĘCIE KULTURY PEDAGOGICZNEJ SPOŁECZEŃSTWA

(przedmiot i trudności badawcze)

Kultura w ogóle i jej różne aspekty (prawne, moralne, estetyczne, wychowawcze) jest właściwością pewnej określonej zbiorowości ludzkiej, wyznaczającą myślenie i zachowanie się jej członków¹. Różnorodne przejawy życia społecznego są wyrazem kultury określonych grup i możemy je analizować dwojako:

a) jako rzeczywiste wzory, które są uznawane i realizowane przez daną zbiorowość, chociaż mogą niezupełnie się zgadzać a nawet być w sprzeczności z wzorcami propagowanymi przez szersze zbiorowości, np. ideologię danego społeczeństwa;

b) jako realizację przez daną grupę norm i wzorców propagowanych przez ideologię danego społeczeństwa, np. przez społeczeństwo socjalistyczne.

Jedna i druga płaszczyzna powinna być uwzględniona w naukowej analizie różnych aspektów życia kulturalnego społeczeństwa. Postulat ten odnosi się także do pojęcia „kultury pedagogicznej społeczeństwa”. Przyjęta przez zespół prof. K. Kotłowskiego, pracujący nad działem XIV problemu węzłowego, konwencjonalna definicja „kultury pedagogicznej” akcentuje jedynie drugą z wyróżnionych płaszczyzn, rozumiejąc przez to pojęcie: „rodzaj kultury zachowania przejawiający się w uświadomieniu celów

¹ *Świadomość prawna robotników*, red. M. Borucka-Arctowa, Warszawa 1974.

wychowania socjalistycznego, w zdobywaniu wiedzy o wychowaniu, wrażliwości na sprawy dotyczące dzieci i młodzieży, w poczuciu odpowiedzialności za młode pokolenie i znajdujący swój wyraz w prawidłowym oddziaływaniu wychowawczym na dzieci, młodzież i dorosłych”.

Przytoczona tu definicja kultury pedagogicznej społeczeństwa stanowić może przede wszystkim wzorzec (ideał) kultury pedagogicznej społeczeństwa w pełni socjalistycznego. Jest to — rzecz by można — kultura normatywna. Spełniać ona może pomocną rolę przy analizie rzeczywistej kultury pedagogicznej społeczeństwa, które wykazuje przecież zróżnicowane orintacje w tym zakresie. Będzie to z pewnością główny punkt odniesienia przy dokonywaniu oceny aktualnego poziomu i jakości kultury pedagogicznej naszego społeczeństwa będącego na pewnym etapie tworzenia się socjalizmu.

W zakres pojęcia „kultura pedagogiczne społeczeństwa” wchodzi bogata treść. Nie jest to pojęcie cząstkowe, elementarne lecz syndromatyczne, zawierające w swej treści pewną ilość twierdzeń jednostkowych i ogólnych². Oczywiście pojęcie syndromatyczne można także poddawać badaniom empirycznym, chociaż badacz stoi w tym przypadku przed trudnym zadaniem. Należy dążyć do wyróżnienia i określenia istotnych elementów składowych takiego pojęcia. W zamieszczonej uprzednio definicji „kultura pedagogiczna społeczeństwa” znajdujemy pewne terminy („wrażliwość”, „poczucie”) wzięte z języka potocznego, które byłoby trudno uczynić przedmiotem badań naukowych, ponieważ nie znajdujemy ich bliższego wyjaśnienia naukowego.

Co można w ogóle poddać badaniom i analizie empirycznej w zakresie kultury? W badaniu kultury — pojętej jako właściwość określonej zbiorowości — najważniejszą rolę odgrywają różnorodne symbole, wypowiedzi, zachowania się i przedmioty znaczące³. Elementy te są ważnym i chyba jedynym źródłem informacji o stanach psychicznych innych ludzi, o motywach ich działania, o ich postawach, uznawanych wzorach, wartościach i normach. Znając konwencjonalnie, kulturowo wypracowane reguły konkretnych grup ludzkich, potrafimy np. odczytać ich stan psychiczny wyrażony w pieśni lub w określonym geście ręką nad głową dziecka. Kwestie te odgrywają także znaczącą rolę przy naukowej analizie kultury pedagogicznej społeczeństwa.

Syndromatyczny, złożony charakter pojęcia „kultura pedagogiczna społeczeństwa” oznacza, iż niektóre z podporządkowanych im elementów mogą być w badaniach empirycznych bezpośrednio obserwowalne (są to zda-

² S. Nowak, *Pojęcie i wskaźniki*, [w:] *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965.

³ T. Pawłowski, *Pojęcie wskaźnika w socjologii*, [w:] *Metodologiczne zagadnienia humanistyki*, Warszawa 1969.

rzenia bezpośrednio dostępne badaniom), a niektóre z elementów dostępne tylko pośrednio (są to zjawiska mniej lub bardziej ukryte)⁴. Świadomość tego ma duże znaczenie, kiedy ustalamy odpowiednie wskaźniki przy badaniu kultury pedagogicznej społeczeństwa i kultury w ogóle. Idzie tu o znalezienie i zastosowanie takich wskaźników, których zaobserwowanie pozwoli nam na stwierdzenie, jak i na jakim poziomie przedstawia się interesujące nas zjawisko (tu: kultura pedagogiczna). Mogą to być empiryczne wskaźniki obserwowalne (np. fakt bicia dziecka), albo wskaźniki inferencyjne, mające charakter właściwości ukrytej, dyspozycyjnej (np. z tego, że ktoś odpowiedział na ankietę tak a tak, wnioskujemy, że ma takie a takie przekonania). W tym przypadku zajście nie może być potwierdzone na drodze bezpośredniej obserwacji, a uzyskane twierdzenie uzasadniamy z reguły pośrednio odnosząc je zarówno do pewnych zaobserwowanych czynników na poziomie obserwacyjnym oraz do przyjętych założeń teoretycznych.

Stąd szczególnie znaczenie np. w badaniach nad osobowością przypisuje się dwóm rodzajom technik badawczych: a) bezpośrednio mierzących do ujawnienia przez badaną osobę wprost swoich dążeń, poglądów, uczuć, a także do podania oceny samej siebie. Stosuje się w tym zakresie wywiady, ankiety, testy itp.; b) pośrednie, tzw. projekcyjne, służące tym samym celom lub innym jeszcze. Istotne jest, by osoba badana nie zdawała sobie sprawy, że coś ujawnia. Do tego typu badań wchodzi również obserwacje, zapisy obserwacyjne w sytuacjach naturalnych lub sztucznych, metoda lustracji i obserwacji uczestniczącej. Również w badaniach aktualnej kultury pedagogicznej społeczeństwa należy mieć na uwadze i uwzględnić podany tu rodzaj wskaźników i technik badawczych.

ELEMENTY KULTURY WYCHOWAWCZEJ SPOŁECZEŃSTWA

(podstawy i zarys problematyki, ogólne wskaźniki)

Zmiany zachodzące w warunkach życia człowieka współczesnego stawiają przed nim coraz większe wymagania. Czasy, w których żyjemy, determinują w pewien sposób rozwój psychiki i działania ludzkiego. Zaznacza się m.in. wzrost poziomu aspiracji społecznych i osobistych człowieka zmienia się rodzaj motywacji w działaniu oraz podnosi się jego ogólna kultura życia. Każde nowoczesne społeczeństwo powinno zapewniać wszystkim jego członkom takie warunki rozwoju, aby mogli oni w każdej sytuacji życiowej podejmować decyzje korzystne z punktu widzenia dobra osobistego oraz interesów społeczeństwa.

⁴ Wyróżnia się w tym zakresie następujące rodzaje wskaźników: definicyjne, rzeczowe, empiryczne i inferencyjne. Zob. S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 1970, s. 103—104.

W warunkach wielkiego współzawodnictwa współczesnych narodów walczących o lepsze życie dla coraz większej liczby obywateli powstała konieczność tworzenia takich warunków rozwoju dla wszystkich, aby w poszczególnych dziedzinach życia społecznego, w pracy, w rodzinie, w społeczności lokalnej, w organizacjach celowych, w polityce i gospodarce działali w taki sposób, żeby ich czynności stale podnosiły ogólną zdolność społeczeństwa do rozwoju⁵. Zakłada to konieczność nieustannego wzrostu możliwości rozwojowych wszystkich dziedzin życia i objęcia ich racjonalną polityką i zarządzaniem.

Są dziedziny naszego życia, które już od dawna były objęte naukowym kierownictwem. Są jednak i takie zakresy działania ludzkiego, które były dotąd pozostawione raczej naturalnemu biegowi, gdzie dopiero od niedawna zaznacza się wpływ osiągnięć naukowych. Ich zaniedbanie jest oczywiste i zastanawiające zarazem. Istnieje zatem problem upowszechniania i wdrażania zdobyczy naukowych do życia codziennego wszystkich obywateli: do ich pracy zawodowej, spędzania czasu po pracy, do życia rodzinnego itp. Sprawy wychowania dorastających pokoleń należy właśnie do tych dziedzin życia, które dotąd pozostawiono raczej działalności spontanicznej i naśladowczej. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza tych „faktycznych” lub „potencjalnych” wychowawców, którzy nie będąc zawodowymi wychowawcami pełnią jednak rzeczywiste funkcje wychowawcze w społeczeństwie. Mowa tu przede wszystkim o rodzicach, organizatorach i kierownikach życia publicznego, działaczach społecznych, pracownikach kulturalno-oświatowych, pracownikach socjalnych, działaczach stowarzyszeń społecznych, samorządów lokalnych, zakładów pracy itp.

Jeśli do spełniania różnorodnych ról w społeczeństwie współczesnym jest konieczne odpowiednie przygotowanie specjalistyczne i wiedza ogólna, to nadal przy wykonywaniu odpowiedzialnych zadań wychowawczych tego warunku nie bierze się z reguły pod uwagę. Szczególnie najszersze rzesze rodziców są właśnie w takiej sytuacji, aczkolwiek i wielu „realizatorów” wychowania pośredniego prowadzi swoją działalność także po amatorsku.

Jednym słowem, tak ważna dziedzina życia społecznego, jaką stanowi wychowanie młodych pokoleń, pozostaje w dużej części poza wpływem aktualnej wiedzy naukowej czy nawet popularno-naukowej. Jest to działająca w dużym stopniu jedynie na zdrowym rozsądku i naśladownictwie przyswojonych w życiu wzorów wychowawczych⁶. Dlatego też zasadniczym zadaniem edukacji nowoczesnego społeczeństwa staje się sprawa profilu wykształcenia człowieka. Bezspornym zagadnieniem jest przygotowa-

⁵ J. Szczepański, *Refleksje nad oświatą*, Warszawa 1973 r., s. 13.

⁶ S. Kawula, *Świadomość wychowawcza rodziców (Stan aktualny, niektóre uwarunkowania i skutki oraz perspektywy)*, Toruń 1975, s. 14.

nie go do życia zawodowego, działalności społecznej i kulturalnej. Idzie także o to, aby — dzięki wychowaniu i kształceniu — współczesny obywatel potrafił żyć racjonalnie, organizować własne życie, by stawiał sobie wartościowe cele życiowe i wiedział, jak je osiągać.

Każde społeczeństwo musi prowadzić określoną politykę ludnościową, zabiegać o to, ażeby zjawiska demograficzne, zjawiska zachodzące w rodzinie, zawieranie małżeństwa, płodzenie, rodzenie i wychowanie, dokonywały się w sposób racjonalny, a nie tylko samorzutnie⁷. Oddziaływanie wychowawcze rodziców i innych „faktycznych” wychowawców najczęściej uważamy za „amatorskie”, tzn. przyjmujemy, iż nie jest ono oparte na wiedzy pedagogicznej, a tylko w pewnym stopniu na wiedzy ogólnej. Większość obywateli wykonuje bowiem różne zawody, a jedynie nieliczni z nich (np. nauczyciele) zdobyli wykształcenie z zakresu pedagogiki. Toteż oddziaływania wychowawcze nieprofesjonalistów, które pozostają nadal ważnym zjawiskiem społecznym, mają w przeważającym stopniu charakter okolicznościowy, dokonują się nie jako na marginesie czynności opiekuńczych, gospodarczych i kulturalnych.

Wiadomo jednak, iż wiedza o wychowaniu, jaką posiadają i otrzymują współcześni obywatele naszego kraju jest nadal wiedzą tradycyjną, nabywaną przez nich w procesie spontanicznej socjalizacji, a nie planowo. Można już twierdzić coraz wyraźniej, iż brak odpowiedniej świadomości i umiejętności wychowawczych u dorosłej części naszego społeczeństwa jest ważną — a czasami niezwykle trwałą — przeszkodą we właściwej życiowej karierze ich dzieci, utrudniającą im start i awans społeczny⁸.

Wiadomo przecież, że wiedza jest istotnym elementem świadomości i działania każdego człowieka, gdyż wszystkie jego przeżycia i zachowania kierowane są określoną dawką wiedzy, informacji i doświadczenia⁹. W procesie działalności człowieka można wyróżnić trzy podstawowe składniki, które współdziałając z sobą, mają wpływ na postępowanie jednostki. Są to: a) system posiadanych wiadomości, składających się na mniej lub bardziej zwarty obraz świata; b) system wartości i ocen, postawy emocjonalne i moralne wobec różnych spraw życiowych (np. wobec wychowania młodych pokoleń); c) system działań, jakie człowiek potrafi wykonywać, jego umiejętności, nawyki itp. Wyróżnione tu składniki stanowią również podstawowe aspekty kultury wychowawczej człowieka dorosłego.

Osobista wiedza człowieka w danym zakresie obejmuje określone wiadomości, poglądy i przekonania, które z kolei warunkują jego działanie. W świadomości poszczególnych ludzi wiedza o rzeczywistości może być

⁷ J. Szczepański, *Nad przeszłościowym modelem oświaty*, Głos Nauczycielski, 46/1971, s. 4.

⁸ S. Kawula, op. cit., s. 145—146.

⁹ J. Tomaszewski, *Proces zdobywania wiedzy*, Nowa Szkoła 1/1972, s. 16—20.

naukowa i potoczna (inaczej pospolita lub przednaukowa¹⁰). Do wiedzy pospolitej należą niewątpliwie wiadomości większości ludzi (poza specjalistami) np. z zakresu medycyny, sztuki kulinarnej i wychowania dzieci. Ten rodzaj wiedzy został zdobyty przede wszystkim dzięki tradycji i osobistemu doświadczeniu jednostki, a nie przez kształcenie. Jest to więc pewnego rodzaju podsumowanie doświadczeń osobistych wielu ludzi, a nawet całych pokoleń. „Prawda — K. Kotłowski — że często niewykształcona matka umie doskonale postępować z własnymi dziećmi, ale przecież matka ta tkwi w kulturze swego środowiska i zanim została matką, była sama wychowywana i obserwowała dziesiątki, a może nawet setki sposobów wychowania dzieci przez matki żyjące w jej środowisku”¹¹.

Tak więc na kulturę wychowawczą większości współczesnych obywateli składa się określony zasób wiedzy pedagogicznej (przeważnie potocznej), posiadany system wartości i ocen w kwestiach wychowawczych oraz praktyczne postępowane wychowawcze, kierowane ich osobistą wiedzą. Składniki te, wyrażone odpowiednimi wskaźnikami (bezpośrednimi i inferencyjnymi), mogą stać się przedmiotem dociekań. Zgodnie z regulującą i kształcącą funkcją wiedzy wiadomo, że ma ona wpływ na zachowanie się człowieka¹². To, że człowiek ma wiadomości o jakimś określonym stanie rzeczy, przejawia się w trojaki sposób: a) człowiek potrafi sobie dany stan rzeczy uświadomić; b) potrafi o tym powiedzieć; c) potrafi zachować się w sposób odpowiedni do tego stanu rzeczy. Ukazując przedmiot naszych rozwiązań w podanych tu płaszczyznach akcentujemy przez to potencjalny i aktualny charakter kultury wychowawczej społeczeństwa.

Przyjmujemy zatem, iż przedmiotem naszych analiz badawczych może być kultura normatywna społeczeństwa dorosłych, ich wiadomości, opinie, poglądy i przekonania, które dotyczą zagadnień wychowawczych. Akcentowana powinna być również aktualna strona kultury wychowawczej społeczeństwa dorosłych, tj. ich praktyczne postępowanie wychowawcze wobec dzieci, młodzieży i dorosłych. Zresztą oba te aspekty kultury (aktualny i normatywny) ściśle się łączą.

Prawidłowość ta wskazuje wyraźnie, iż określone w ten sposób zjawisko społeczne (kultura wychowawcza normatywna i aktualna) można poddać bliższej analizie badawczej: a) to co dorośli wiedzą na temat wychowania dzieci, b) to co potrafią na ten temat powiedzieć, c) jak postępują w tym zakresie. Określając „kulturę wychowawczą” społeczeństwa dorosłych jako formę odzwierciedlania przez nich zjawisk związanych z wychowaniem własnych i cudzych dzieci, na którą składa się określony zasób

¹⁰ J. Pieter, *Psychologia uczenia się i nauczania*, Kraków 1970, s. 436.

¹¹ K. Kotłowski, *Podstawowe prawidłowości pedagogiki*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 28.

¹² J. Tomaszewski, op. cit., s. 16.

wiedzy o wychowaniu (przeważnie potocznej) i praktyczne działanie wychowawcze kierowane ich osobistą wiedzą, pragniemy w ten sposób podkreślić praktyczny, pragmatyczny charakter tego rodzaju kultury. Natomiast przy określeniu „kultura pedagogiczna” należałoby mieć na uwadze raczej jej teoretyczny aspekt, tj. kultury opartej na wiedzy naukowej (pedagogice i naukach pedagogicznych). Dlatego też w przypadku zamierzonych tu analiz, których przedmiotem jest pewien aspekt kultury społeczeństwa dorosłych, bardziej zasadne jest używanie terminu „kultura wychowawcza społeczeństwa”.

Z kolei należy zastanowić się nad podstawowymi elementami kultury wychowawczej społeczeństwa. Wyróżnienie tego, co wchodzi w zakres kultury wychowawczej od strony treści, nie jest sprawą prostą, gdyż m.in. literatura pedagogiczna (krajowa i zagraniczna) uwzględnia tylko pewne aspekty tego zagadnienia. Autorzy dość dowolnie, tj. bez bliższych uzasadnień podają wykaz różnych zagadnień, które stanowią istotną tego rodzaju kultury¹³.

Chcąc określić zasadnicze elementy kultury wychowawczej społeczeństwa dorosłych należy, podobnie jak w przypadku analizy każdego stosunku wychowawczego bezpośredniego i pośredniego, rozpatrzyć tę kwestię w oparciu o występujące prawidłowości wszelkich oddziaływań wychowawczych. Problemy te porusza m.in. K. Kotłowski w swej pracy: *Podstawowe prawidłowości pedagogiki*. Autor ów jest zdania, iż każdy wychowawca analizując swoją działalność pedagogiczną dochodzi do wyróżnienia pewnych ogniw, które można uszeregować następująco: 1) analiza istniejącej sytuacji wychowawczej; 2) refleksja nad sytuacją pod kątem określonego celu wychowawczego; 3) obmyślenie sposobu postępowania prowadzącego do osiągnięcia postawionego celu; 4) sam czyn wychowawczy mający na celu wywołanie pożądanych zmian w psychice wychowanka, czyli wytworzenie nowej sytuacji wychowawczej¹⁴.

Autor uważa, iż ogniwa te wyróżnia zarówno wychowawca, który świadomie oddziałuje wychowawczo, jak i ten, którego oddziaływania pedagogiczne są „intuicyjne”. Co do tak ujętej kwestii można mieć oczywiście zastrzeżenia, ale jaki użytek można zrobić z wyróżnionych przez autora prawidłowości działalności wychowawczej? Jakie to może mieć zastosowanie do analizy kultury wychowawczej rodziców i innych ludzi dorosłych, którzy oddziałują wychowawczo na dzieci, młodzież i dorosłych? „Oczywiście — pisze K. Kotłowski — jakość poszczególnych ogniw zależy od poziomu umysłowego wychowawcy, inaczej wygląda „analiza sytuacji

¹³ Np. H. Izdebska, *Funkcjonowanie rodziny a zadania opieki nad dzieckiem*, Warszawa 1967, s. 78; J. Szymkał, *Formy realizacji funkcji wychowawczej przez rodziny robotnicze Nowej Huty*, Roczniki KNP, Kraków 1971, s. 162.

¹⁴ K. Kotłowski, op. cit., s. 27—33.

wychowawczej” i „filozoficzna refleksja” u matki analfabetki, wpajającej swemu dziecku podstawowe mądrości życiowe swego środowiska, inaczej zaś u wykształconego filozoficznie pedagoga”¹⁵.

Dla wyróżnienia i ustalenia podstawowych elementów kultury wychowawczej społeczeństwa należy także szukać uzasadnień na gruncie teorii organizacji. Cykl każdej działalności zorganizowanej zawiera: 1) stwierdzenie i przyjęcia celu działania (celów); 2) planowanie działania, czyli analizowanie wewnętrznych i zewnętrznych warunków działania oraz obmyślanie środków i sposobów działania, dostosowanych do celów i warunków; 3) ustalenie i pozyskanie środków służących do realizacji przyjętego planu działania; 4) realizacja planu działania; 5) kontrola i ocena skutków działalności¹⁶.

Z uwagi na prawidłowości każdego procesu wychowawczego oraz działalności w ogóle — przyjąć można, iż w przypadku analizy kultury wychowawczej powinny być poddane badaniom empirycznym następujące jej elementy (wynikające z czterech kolejnych ogniw działalności wychowawczej i pięciu etapów działania cyklu organizacyjnego), zob. tab. 1.

Nie są to oczywiście wszystkie z możliwych składników kultury wychowawczej społeczeństwa, a tylko niektóre, tj. te, które najbardziej mogą przyczyniać się do stymulującej roli środowiska dorosłych na wzrost i rozwój aspiracji życiowych dzieci, na ich start życiowy i powodzenie szkolne, na wybór zawodu i wreszcie na całą „filozofię” życia dzieci i młodzieży. Dlatego też w punkcie pierwszym uwzględniliśmy ten element kultury

Tabela 1
Elementy analizy kultury wychowawczej

I	II	III
Ogniwa działalności wychowawczej wg K. Kotłowskiego	Etapy cyklu organizacyjnego	Elementy kultury wychowawczej społeczeństwa (osób)
1) Analiza istniejącej sytuacji wychowawczej	1) Stwierdzenie i przyjęcie celu działania	1) Świadomość swojej roli wychowawczej wobec własnych dzieci i w społeczeństwie oraz poczucie odpowiedzialności za losy młodego pokolenia i jego prawidłowy rozwój 2) Wzory i wzorce (cele) wychowawcze uznawane i realizowane przez społeczeństwo dorosłych (w tym wzorce wychowawcze propagowane)
2) Refleksja nad sytuacją wychowawczą pod kątem określonego celu wychowawczego	2) Planowanie działania	3) Znajomość praw i właściwości psychicznego i fizycznego rozwoju dzieci w działaniu

¹⁵ Ibid., s. 33.

¹⁶ J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, Warszawa 1965, s. 306.

Ciąg dalszy tab. 1

I	II	III
3) Obmyślanie sposobów postępowania prowadzącego do osiągnięcia postawionego celu	3) Ustalenie i pozyskanie środków	4) Poglądy ludzi dorosłych na charakter stosunków wychowawczych (bezpośrednich i pośrednich) między pokoleniami i w ramach każdej generacji oraz w różnorodnych grupach, organizacjach i instytucjach (w tym ich rzeczywiste uznawanie)
4) Czyn wychowawczy mający na celu wywołanie pożądaných zmian	5) Kontrola i ocena skutków działalności	5) Poglądy dorosłej części społeczeństwa na rodzaj i skuteczność środków wychowawczych w rozmaitych grupach społecznych, organizacjach i instytucjach wychowania naturalnego, bezpośredniego i pośredniego (w tym ich rzeczywiste funkcjonowanie) 6) Działalność dorosłych zmierzająca do intensyfikacji szans pomyślności życiowej i społecznej ogółu dzieci i młodzieży, wyrażająca się przede wszystkim w ich stosunku do nauki szkolnej dzieci i ich dalszego kształcenia 7) Stan i stopień refleksji pokolenia dorosłych nad efektami (skutkami i zamierzonymi rezultatami) ich roli wychowawczej w społeczeństwie oraz wobec własnych dzieci

wychowawczej ludzi dorosłych, który dotyczy ich własnej roli wychowawczej. Jest to właśnie analiza sytuacji wychowawczej z punktu widzenia potrzeb dzieci i młodzieży, tj. przedmiotu wychowania. Natomiast wyróżnienie w szóstym punkcie stosunku pokolenia dorosłych do nauki szkolnej dzieci i ich dalszego kształcenia jest pewnego rodzaju syntetycznym wskaźnikiem kultury wychowawczej całego społeczeństwa. Jest to, szczególnie w czasach współczesnych, zasadniczy „czyn wychowawczy” pokolenia dorosłych. Wyróżnione tu składniki świadomości wychowawczej rodziców stanowić mogą uszczegółowiony przedmiot badań naukowych (empirycznych i teoretycznych).

Każdy z wyróżnionych elementów kultury wychowawczej zawiera mniej lub bardziej konkretne wskaźniki. Niektóre z nich omówimy bliżej określając wzorzec kultury wychowawczej społeczeństwa socjalistycznego.

WZORZEC STOSUNKU WYCHOWAWCZEGO POKOLENIA DOROSŁYCH ORAZ DZIECI I MŁODZIEŻY

(pojęcie stosunku wychowawczego i jego aspekty, wzorzec kultury wychowawczej społeczeństwa socjalistycznego)

Należy zastanowić się w tym miejscu nad tym, czym jest stosunek wychowawczy na tle innych stosunków społecznych oraz określić swoiste cechy tego stosunku. Przez stosunek wychowawczy rozumie się swoisty stosunek społeczny, zachodzący między wychowankiem a inną osobą lub grupą, które świadomie lub bezrefleksyjnie urabiają osobowość jednostki¹⁷.

¹⁷ F. Znanięcki, *Socjologia wychowania*, t. 2, Warszawa 1973, s. 132—221.

Ze stanowiska psychologicznego uważa się, iż stosunek wychowawczy nie da się wyraźnie oddzielić od innych stosunków społecznych, jak np.: od stosunku walki lub kolizji, stosunku przewodnictwa i odmowy, stosunku mocy, stosunku przychylności¹⁸. Dodać tu koniecznie należy (ze społecznego punktu widzenia), iż człowiek (także młode pokolenie) związany jest z różnymi grupami lub szerszymi zbiorowościami, różnymi stosunkami, np. władzy, stosunkami pracy, stosunkami ekonomicznymi, towarzyskimi. Są to pośrednie stosunki wychowawcze.

Faktem jest, iż te sytuacje, kierowane lub nie kierowane intencjami wychowawczymi, oddziałują na jednostki w sposób mniej lub bardziej trwały. Wychowanie planowe, refleksyjne musi także i powinno się na nich opierać. Stosunek wychowawczy świadomy, refleksyjny, sprowadza się do kierowania tymi sytuacjami społecznymi (przez wywoływanie właściwych stosunków). Tak więc specyfika wychowania, jako procesu urabiania jednostki i grup, nie polega na jego wyodrębnieniu z pozostałych stosunków społecznych, ale przede wszystkim na powiązaniu ich z wychowaniem w taki sposób, aby kształtowały one trwale i w pożądanym kierunku osobowości dziecka (wychowanka).

Nie można zatem uważać, iż występują „czyste” stosunki wychowawcze, a raczej należy przyjąć, że stosunki wychowawcze są pewną stroną innych stosunków społecznych i to nawet tych, które zewnętrznie moglibyśmy uważać za pozawychowawcze. Jest przecież tak, iż nawet zawodowy nauczyciel-wychowawca i jego uczeń-wychowanek (stosunek wychowawczy bezpośredni) pozostają z sobą także np. w stosunku przyjaźni, walki lub życzliwości czy konfliktu. Zaś w rodzinie, złożonej z rodziców i dzieci, dziecko wcześniej zaczyna być nie tylko wychowankiem rodziców, przygotowujących je do udziału w innych szerszych grupach i w samej rodzinie, ale jest także związane z rodzicami stosunkami ekonomicznymi, władzy, przewodnictwa itp.

To powiązanie stosunku wychowawczego z innymi stosunkami społecznymi, zachodzącymi między jednostkami, a jednostkami i grupami, odzwierciedla się szczególnie wyraźnie w wychowaniu rodzinnym. Związki stosunku wychowawczego w rodzinie występują przede wszystkim w ścisłej zależności z ogólnym funkcjonowaniem rodziny jako grupy społecznej. Idzie tu przede wszystkim o powiązanie działalności wychowawczej rodziny z pozostałymi funkcjami spełnianymi przez rodzinę¹⁹. Stosunek wychowawczy w rodzinie, niezależnie od tego, czy wynika z intencjonalnych lub niezamierzonych oddziaływań rodziny, wiąże się z jakością i poziomem pełnienia przez rodzinę jej podstawowych funkcji. Np. gdy ojciec pozosta-

¹⁸ S. Baley, *Psychologia wychowawcza w zarysie*, Warszawa 1965, s. 225—232.

¹⁹ S. Kawula, *Funkcje wychowawcze rodziny wiejskiej na tle innych funkcji rodziny*, [w:] *Warunki pracy szkoły we wsi peryferyjnej*, Warszawa 1968, s. 43—68.

wia dzieci i rodzinę bez środków do życia lub nieodpowiednio zapewnia im opiekę, to sytuacje te wyraźnie determinują stosunek wychowawczy pomiędzy nim a dziećmi i żoną. Również specyfika funkcji ekonomicznej rodziny chłopskiej (tzw. rodzinny rodzaj produkcji) zdecydowanie określa rodzaj stosunku wychowawczego w tym typie rodziny.

Jeśli o „czystym” stosunku wychowawczym można mówić m.in. w szkole przy nauczaniu gramatyki lub tabliczki mnożenia, kiedy to nauczyciel wykonuje na uczniu różnorodne „zabiegi”, chce go czegoś nauczyć, niezależnie od tego jaki ma stosunek do niego, to już w innych sytuacjach szkolnych, stosunek ten wiąże się z innymi przeżyciami ucznia i nauczyciela. Idzie o to, że tzw. rzeczowa strona stosunku wychowawczego w szkole (realizacja programu nauczania i wychowania) jest ściśle związana z psychologiczną stroną tego stosunku (nauczyciel okazuje przy tym uczniowi swoją aprobatę, sympatię lub gniew, dezaprobatę itp.).

Są to momenty istotne dla każdego stosunku wychowawczego, zachodzącego między ludźmi (również między pokoleniami dorosłych oraz dzieci i młodzieży)²⁰. Jest to prawidłowość na wskroś korzystna w wychowaniu, czego nie może dać np. maszyna ucząca. Idzie jednak o to, aby w prawidłowym stosunku wychowawczym nie przeważały elementy psychologiczne nad rzeczowymi. Twierdzi się nawet, że jeśli chcemy, aby w procesie wychowawczym zachodziły trwałe i pozytywne zmiany w osobowości wychowanka, konieczne jest, by stosunek między nauczycielem a uczniami miał koniecznie podstawę rzeczową. Bez minimum rzeczowej treści, stosunek ten traci swoją istotną funkcję i może przekształcić się w inny rodzaj stosunku społecznego, np. w stosunek przyjacielski.

W rodzinie można również mówić i o tych dwu aspektach stosunku wychowawczego. Sprawa zdaje się być już częściowo wyjaśniona, gdy idzie o dominację elementów psychologicznych nad rzeczowymi w stosunku wychowawczym w rodzinie, kiedy podkreślamy przewagę więzi osobistych między członkami rodziny nad więzami o charakterze rzeczowym. Można zatem przyjąć, iż w rodzinie mamy do czynienia z przewagą elementów pozarzeczowych w stosunku pomiędzy rodzicami a dziećmi.

Elementy rzeczowe występują także w stosunkach wychowawczych w rodzinie, ale tylko w niewielkim stopniu (brak najczęściej rodzicom określonego programu wychowawczego i mogą one wynikać z realizacji różnych funkcji przez rodzinę). Przewaga aspektu psychologicznego nad rzeczowym w stosunku wychowawczym w rodzinie nie zawsze korzystnie przemawia za tego rodzaju stosunkiem. Często zbyt emocjonalne przywiązanie rodziców do dzieci przesłania im to, co w wychowaniu jest istotne. Niekiedy przesadna miłość rodziców nie pozwala im na krytykę postępowania dzieci

²⁰ Z. Zaborowski, *Integralny model stosunku społecznego*, *Ruch Pedagogiczny*, 3/1974.

i prowadzi z kolei do aspołecznej postawy dzieci. W takich przypadkach zachodzi zbyt duże zachwianie równowagi pomiędzy elementami rzeczowymi i psychologicznymi w stosunku wychowawczym. Zarówno przesadna oschłość, jak i nadmierna uczuciowość przeszkadzają z pewnością przyjęciu właściwego stosunku wychowawczego. Sprawy te wymagają specjalnych badań, i to nad stosunkiem wychowawczym w szkole, w rodzinie, w zakładzie pracy, w organizacjach, stowarzyszeniach itp.

Należy podkreślić jeszcze jeden aspekt stosunku wychowawczego. Jest to zagadnienie przewodnictwa, partnerstwa, dominacji lub równouprawnienia wychowawcy i wychowanka w tym stosunku. W większości systemów wychowawczych stosunki wychowawcze są z reguły asymetryczne. Twierdzi się nawet, że prawdziwy stosunek wychowawczy oparty na zasadzie równego udziału wychowawcy i wychowanka nie jest możliwy. We wszelkich systemach autokratycznych zaznacza się dominacja wychowawcy, nauczyciela, przełożonych czy rodziców (np. w rodzinie patriarchalnej dominuje ojciec). Natomiast w systemach partnerskich, kolektywistycznych (np. w systemie wychowania kolektywnego A. Makarenki) zaznacza się tendencja do symetrycznego stosunku wychowawczego. Czy pełna symetria jest możliwa i pożądana dla wychowania to także kwestia, która wymaga dokładnego zbadania. Nawet w grupach rówieśniczych mamy do czynienia z przewodnictwem „wodzów”, a rola tzw. „osób znaczących” w wychowaniu okazuje się czasami bardzo korzystna dla rozwoju jednostki.

W rodzinie mamy do czynienia z dominacją rodziców nad dziećmi, a nawet dominacją jednego z rodziców (w przypadku rodziny patriarchalnej lub matriarchalnej). W rodzinach o egalitarnej konstelacji można mówić o partnerskim stosunku pomiędzy małżonkami, co nie musi oznaczać wcale, że pojawia się tam równocześnie symetryczny, partnerski stosunek wychowawczy pomiędzy rodzicami a dziećmi. Prawdopodobnie tak, ale to nie jest takie pewne (należy tę kwestię dokładniej zbadać).

Wiadomo natomiast, iż stosunek wychowawczy w rodzinie jest bardziej asymetryczny w tym czasie, gdy dziecko jest małe i zbliża się coraz bardziej do stosunku symetrycznego wówczas, kiedy dziecko jest coraz starsze. Są to zresztą dość indywidualne sprawy dla każdej rodziny. Niekiedy nawet dorosłe osoby (np. mężatki mające kilkoro dzieci) są nadal podporządkowane swoim rodzicom. Dzieje się tak najczęściej w warunkach wspólnego mieszkania, lub wspólnej gospodarki (np. gospodarki chłopskiej). Być może jest moment w życiu rodziny, kiedy może wstępować pełna symetria w stosunku wychowawczym pomiędzy rodzicami a dziećmi. Znacznie częściej występuje ten rodzaj stosunku między rodzeństwem lub pomiędzy rodzicami. A bywa i tak, że w pewnym okresie „małej dynamiki” rodziny, dochodzi do stosunku asymetrycznego w tej grupie, kiedy okazuje się, że dzieci są stroną wiodącą. Wiąże się to najczęściej z usamo-

dzielnieniem się dzieci, zdobyciem przez nie wysokiego poziomu wykształcenia, zdobyciem zawodu o wysokim prestiżu społecznym itd.

Zagadnienie właściwych proporcji w stosunkach wychowawczych w różnych grupach, instytucjach i stowarzyszeniach jest jednym z aktualnych i podstawowych problemów pedagogiki socjalistycznej. Przemiany dokonujące się we współczesnym życiu społecznym są najczęściej żywiołowe i nie zawsze korzystne dla ukształtowania się właściwych stosunków wychowawczych pomiędzy pokoleniami. Można stwierdzić niemal na pewno, iż stosunki wychowawcze pomiędzy pokoleniami i wewnątrz pokoleń, są złożonym spletem różnego rodzaju stosunków społecznych, które nie są dostępne badaniom w postaci czystej i izolowanej. Trzeba mieć przy tym świadomość występowania stosunków wychowawczych pośrednich i bezpośrednich, a nie tylko tych drugich. Analiza tego zagadnienia i poszukiwania wzorcowych rozwiązań w tym zakresie muszą iść w parze z poszukiwaniem wzorców także w innych przejawach życia społecznego. Na przykład jeśli chcielibyśmy widzieć w pełni demokratyczny, partnerski stosunek wychowawczy w szkole (jego odmiany na różnych szczeblach kształcenia), to należy równocześnie dążyć do tworzenia partnerskich stosunków poza szkołą (w rodzinie, w miejscu pracy, w funkcjonowaniu organizacji i stowarzyszeń, w zarządzaniu i sprawowaniu władzy).

W społeczeństwie socjalistycznym pragniemy zaszczerpić i propagować określony wzorzec stosunku wychowawczego (bezpośredniego i pośredniego). Jego właściwy sens powinien być uświadamiany przede wszystkim przez pokolenia dorosłych. Jednak samo określenie wzorca takiego stosunku jest zagadnieniem trudnym, gdyż składa się nań struktura różnorodnych norm szczegółowych, będących odzwierciedleniem stanu aktualnej wiedzy różnych dyscyplin naukowych (pedagogiki oraz nauk współdziałających z nią), a także i wartości wynikających z założeń ustrojowych (oceny i normy filozoficzne oraz ideologiczne)²¹.

Koniecznym warunkiem funkcjonowania pożądanego wzorca stosunku wychowawczego pokolenia dorosłych oraz dzieci i młodzieży jest z kolei właściwy wzorzec kultury wychowawczej społeczeństwa socjalistycznego. Dla jego określenia konieczne było wyróżnienie podstawowych elementów kultury wychowawczej tych wszystkich dorosłych, którzy są faktycznymi wychowawcami młodych pokoleń. Należy dodać, iż wzorzec jest słrótowym i syntetycznym ujęciem pewnego stanu pożądanego i oprócz funkcji ukierunkowującej (stanowi cel, do którego należy się zbliżyć), spełniać może także funkcję płaszczyzny odniesienia w badaniach nad aktualnym stanem kultury pedagogicznej społeczeństwa, będącego na pewnym etapie budowy socjalizmu (stanowi kryterium pomiaru).

²¹ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1972, s. 54—55.

Tworzenie się nowoczesnych wzorców w świadomości ludzi nigdy nie będzie procesem zakończonym. Pożądany wzorzec kultury wychowawczej społeczeństwa tworzy się dzięki przemianom stosunków społecznych, a także, dzięki podnoszeniu się kultury ogólnej i intelektualnej ogółu mieszkańców kraju, głównie poprzez kształcenie. Mówiąc o wzorcu kultury wychowawczej społeczeństwa mamy na uwadze te wszystkie poglądy, wzory, cele i wartości, wiedzę, stosowane metody i środki, które powinno uznawać i stosować w działaniu pokolenie dorosłych, żyjące w społeczeństwie socjalistycznym. Idzie w nim głównie o to, aby w naszym społeczeństwie rozpowszechnić znajomość ideału wychowawczego socjalizmu wśród wszystkich ludzi, mających do czynienia z wychowaniem dzieci i młodzieży oraz dostarczyć wszystkim dorosłym właściwych dyrektyw pedagogicznych pozwalających na realizację tego ideału w życiu. Jest to więc zasadnicza idea rekonstrukcji „społeczeństwa wychowującego” w warunkach socjalizmu. Oto najważniejsze cechy wzorca (treść) kultury wychowawczej społeczeństwa socjalistycznego z uwzględnieniem uprzednio wyróżnionych elementów:

1) Dorośli (rodzice i nierodzice) są świadomi swej roli wychowawczej w społeczeństwie. Uznają wychowanie dzieci i młodzieży za istotną i ważną dziedzinę działalności społecznej i czynnie się do niego włączają w różnych zakresach swojej działalności (w domu, w miejscu zamieszkania, w czasie wolnym, w pracy, podczas zajęć rekreacyjnych itd.). Sprawy wychowania młodych pokoleń (własnych dzieci oraz ogółu dzieci i młodzieży) są dla nich bliskie i żywe. Nie bronią się np. przed odpowiedzialnością za właściwe wychowanie młodych pokoleń przerzucając odpowiedzialność na instytucje powołane w państwie specjalnie do spełniania zadań wychowawczych, ale uważają siebie za faktycznych wychowawców. Rozumieją, iż przyszły los kraju i narodu jest w dużej mierze uzależniony od ich roli wychowawczej, którą spełniają wspólnie z innymi instytucjami w społeczeństwie. Odpowiedzialność ta odzwierciedla się również w tym, iż pokolenie dorosłych dąży poprzez różnorodną działalność (społeczną, w domu, w miejscu pracy itp.) do zapewnienia młodzieży coraz lepszych warunków rozwoju, kształcenia i wychowania oraz pragnie i dąży do wyeliminowania istniejących zagrożeń, nieprawidłowości itp. w tym zakresie. Wiedzą i pamiętają o tym, że ich rola wychowawcza nie ujawnia się tylko wtedy, gdy specjalnie poświęcają czas swoim i cudzym dzieciom (młodzieży), ale również pełnią ją w każdej innej sytuacji życiowej (w pracy, miejscu zamieszkania, w czasie wolnym, itd.). Chociaż dążą do uczynienia działalności wychowawczej czynnością autonomiczną, a przez to bardziej refleksyjną, uważają, iż jest to także działalność włączona w całość życia społecznego, ekonomicznego i kulturalnego.

2) Społeczeństwo dorosłych uznaje i realizuje w działaniu wzorce (cele) wychowawcze przyjęte i propagowane przez społeczeństwo socjalistyczne. Postulat ten odnosi się do całości społeczeństwa (mam na myśli stosunek dorosłych do własnych dzieci, do pracy różnych organizacji i stowarzyszeń, do młodzieży). Dorośli np. nie tylko deklarują wzorce osobowe i wzorce stosunków społecznych socjalizmu, ale swym postępowaniem czynią je realnymi i żywymi. Rozumieją, że tylko zgodne zaszczerpienie socjalistycznych wzorców wychowawczych przez wszystkie instytucje w społeczeństwie jest niezbędnym warunkiem skuteczności pracy wychowawczej (są świadomi integracji rzeczowej). Mają także świadomość istnienia i występowania (funkcjonowania) obcych socjalizmowi wartości i wzorców wychowawczych (ideologicznych, religijnych, klasowych). Potrafią je dostrzec i przeciwstawić się im, a także wyjaśnić wątpliwości z tym związane. Są również świadomi tego, iż istnieją pewne odmiany wzorców wychowawczych, i np. niektóre z nich dają się zastosować w ramach naczelnego wzorca (celu) wychowania socjalistycznego. Planując drogę życiową swoich dzieci i pomagając innym w przyjęciu zasadniczego planu życiowego, ukazują im i podkreślają aspekt indywidualny i społeczny ukazywanej drogi. Ukazują młodym pokoleniom tylko te drogi awansu społecznego, które są rzeczywiście wartościowe i cenione w społeczeństwie socjalistycznym (dążenie do przygotowania do pracy, osiąganie wykształcenia), a negują przyjmowanie nieegalitarnych wzorów kariery życiowej (poprzez spadek, pochodzenie, protekcję itp.).

3) Społeczeństwo dorosłych wykazuje znajomość praw i właściwości psychicznego i fizycznego rozwoju dzieci i młodzieży oraz dorosłych w różnych fazach życia. W kontaktach z nimi, a także w refleksyjnym oddziaływaniu wychowawczym stosuje posiadaną wiedzę w tym zakresie. Wiadomości na ten temat są w zasadzie naukowe, tj. uwzględniające aktualne osiągnięcia nauk o człowieku, chociaż licząc się jeszcze ze zróżnicowaniem intelektualnym i kulturalnym ogółu naszego społeczeństwa, upowszechniać można będzie jedynie wiedzę popularno-naukową. Dorośli zrywają przede wszystkim z pewnymi tradycyjnymi poglądami na rozwój dziecka i rolę wychowania w tym rozwoju. Samo dziecko staje się dla nich wartością autonomiczną, a nie — jak to się działo np. w tradycyjnej rodzinie chłopskiej — przede wszystkim wartością ekonomiczną. Społeczeństwo, i to wszystkie jego warstwy, zrywają zupełnie z wiedzą magiczną i natywistycznymi poglądami na rozwój i wychowanie dzieci i młodzieży. Rozumieją właściwie i uznają w działaniu możliwości i prawa rozwojowe dzieci i młodzieży. Doceniają ważność dla przyszłego rozwoju człowieka okresu dzieciństwa i młodości. Świadomie dawkuje i organizują różnorodne zabawy dla stymulacji rozwoju dziecka. Uznają rolę zabawek i organizację czasu dziecka w domu i poza domem w czasie wolnym. Znają wartość

wpływu różnych czynności i zajęć na rozwój i wychowanie dziecka (w różnych okresach jego życia), a więc rolę zabawy, nauki i pracy, właściwie kształtują ich proporcje w oddziaływaniu na dzieci i młodzież (wszechstronny rozwój). Właściwie też rozumieją udział zadatków wrodzonych na tle innych czynników rozwoju dzieci i młodzieży. Dlatego też uznają prawo dzieci i młodzieży do zdobycia wykształcenia i awansu społeczno-zawodowego zgodnie z ich zainteresowaniami. Potrafią także dostrzec i ukazać dzieciom i młodzieży istniejące i rodzące się zagrożenia, które niesie rozwój cywilizacji (np. nadmierne stosowanie używek, narkotyków, skutki nieodpowiedniego życia seksualnego), a także umieją im zapobiegać, łagodzić i zwalczać. Uznając prawo dzieci i młodzieży do własnego stylu życia, nie tracą jednak z oczu tego, iż jest to przejściowy okres w życiu człowieka i że go należy właściwie wypełnić, aby nie stwarzać np. sytuacji „przedłużenia” dzieciństwa lub młodości, ale stawiać dzieciom i młodzieży takie wymagania, które ją kształcą i rozwijają.

W społeczeństwie dorosłych panuje także korzystny, przychylny „klimat” w stosunku do dzieci i młodzieży dotkniętej różnego rodzaju defektami fizycznymi i psychicznymi.

4) W stosunkach między sobą oraz w różnorodnych stosunkach z dziećmi i młodzieżą, dorosła część społeczeństwa wie i pamięta, że to właśnie różnorodne kontakty i przejawy ich działalności mają sens wychowawczy. Są to przede wszystkim różne aspekty stosunku wychowawczego. Dotyczy to zarówno stosunków wychowawczych pośrednich wynikających z całości kształtu działań i zachowań się dorosłych, jak i stosunków bezpośrednich, interpersonalnych (w domu, w pracy, w miejscu zamieszkania, rekreacji itd.).

W stosunkach pomiędzy małżonkami w rodzinie, pomiędzy pracownikami w zakładach pracy i innych przejawach życia prywatnego oraz publicznego (np. w działalności organizacji), przeważają stosunki demokratyczne i partnerskie. Pokolenie dorosłych daje właściwy przykład młodym, jak w życiu praktycznie realizować jedną z zasad współżycia społecznego w socjalizmie, tj. zasadę egalitaryzmu społecznego. Przy tym ma ono pełną świadomość tego, czym jest właściwie pojęta demokratyzacja życia i stosunki partnerskie, że są to sprawy odmienne niż stosunki pobłażania lub poplecznictwa. Również w pełni demokratyczne i partnerskie stosunki panować będą w funkcjonowaniu organizacji dziecięcych i młodzieżowych. W wymienionych tu zakresach powinny zaznaczyć się w pełni symetryczne stosunki społeczne (w tym także wychowawcze). Naczelną zasadą tych stosunków powinna być zasada humanizmu, według której we wszystkich przejawach ludzkich działań zbiorowych powinno dostrzegać się wartości osobiste innego człowieka.

W stosunkach pomiędzy pokoleniami (w szkole, w rodzinie, w miejscu pracy i zamieszkania) panuje demokratyczne kierownictwo ze strony dorosłych. Zaznacza się tendencja do zrywania z pozostałościami stosunków narzucających, autokratycznych czy despotycznych na rzecz stosunków demokratycznych i partnerskich. Wraz z dorastaniem dzieci i młodzieży, ich dojrzałością fizyczną i społeczną, zaznaczają się coraz bardziej symetryczne stosunki wychowawcze w różnych grupach i instytucjach. Przy tym pełna symetria tych stosunków występuje rzadko, a w przeważającym stopniu mamy do czynienia ze stymulowaniem i pobudzaniem rozwoju dzieci i młodzieży, czemu towarzyszy refleksja i wysiłek ze strony społeczeństwa dorosłych (nauczycieli, wychowawców, rodziców, przełożonych i innych „faktycznych” wychowawców). Nie zaznacza się przy tym dążność do pobłażania młodzieży i dzieciom, ale pragnie się wytworzyć u nich postawy odpowiedzialności za teraźniejsze i przyszłe wydarzenia. Jednym słowem, jest to kierownictwo demokratyczne oparte na rzeczowych podstawach, dalekie od rozczulania się i przewagi emocji nad względami intelektualnymi. Więzy emocjonalne powinny być akcentowane, szczególnie między rodzicami i dziećmi, a w innych rodzajach wychowawczych stosunków bezpośrednich będą panować stosunki przyjaźni i wzajemnego zrozumienia.

Dorośli uznają również prawo dzieci i młodzieży do własnego stylu życia i rozumieją specyfikę ich podkultury. Doceniają i uwzględniają ich prawo do swobodnego wyboru drogi życiowej, np. w wyborze przyszłego zawodu lub partnera do małżeństwa. Rozumieją także i umożliwiają młodzieży rozwój osobowości na drodze samowychowania. Społeczność dorosłych uznaje także jednolite kryteria oceny zachowań się i postępów społecznych oraz przestępczych wśród dzieci i młodzieży. Ma właściwy system środków służących zapobieganiu i zwalczaniu tych negatywnych zjawisk, a środki te są dostosowane do charakteru postępu oraz do indywidualności dziecka lub młodego człowieka. Kryteria te odnoszą się także do stosunków panujących wśród dorosłych.

5) Uznawane cele wychowawcze i przyjęty rodzaj stosunków wychowawczych staje się zasadniczym kryterium stosowania właściwych środków wychowawczych przez dorosłych wobec dzieci i młodzieży. Dorosła część społeczeństwa orientuje się w ogólnym zarysie w charakterze zasad wychowania wypracowanych przez teorię pedagogiczną oraz wie i stosuje w praktyce zasadnicze dyrektywy charakterystyczne dla metod wychowania przyjętych w systemie pedagogiki socjalistycznej. Rezygnuje, generalnie biorąc, ze stosowania środków wychowawczych o charakterze egzekutywnym na rzecz środków aktywizujących rozwój i kształtowanie osobowości dzieci i młodzieży. Dorośli są jednocześnie świadomi tego, iż w naszym społeczeństwie nie należy wychowywać według zasady: „wychowy-

wać dla życia w wolności i w warunkach zupełnej swobody i wolności". Wiadomo, iż właśnie taka zasada w wychowaniu prowadzi najczęściej do upadku autorytetu starszego pokolenia (w tym również rodziców, pracodawców, wychowawców itd.). Żadnej nowej metody lub środka wychowawczego nie przejmują bezkrytycznie i nie uznają tylko jednego z nich za uniwersalny we wszelkich trudnościach wychowawczych, Stosują środki wdrażające do dyscypliny, która jest warunkiem wszelkich stosunków wychowawczych, ale zdyscyplinowania nie uznają za cel sam w sobie lecz widzą w nim jedynie środek wychowawczy. Rezygnują ze stosowania drastycznych kar fizycznych i naturalnych na rzecz łagodniejszych środków wychowawczych, a w miarę dojrzewania dzieci i młodzieży, w coraz większym stopniu stosują środki o charakterze intelektualnym oraz uwzględniające działanie przedmiotu wychowania. Stąd też dążą do stosowania możliwie takich środków, które rozwijają samorządność i samodzielność dzieci i młodzieży w różnych zakresach jej działania. Pragną też inicjować takie formy działań dzieci i młodzieży, które prowadzą do stosunków partnerskich, demokratycznych i kolektywnych oraz wzbudzają potrzeby samowychowawcze. Również traktują różne formy aktywności dzieci i młodzieży jako środki wychowawcze rozwijające wszechstronnie osobowość młodych pokoleń (zabawę, rekreację, naukę, pracę). Świadomie dawkuje dzieciom i młodzieży obowiązki, np. prace fizyczne w domu lub w miejscu zamieszkania i to głównie z pobudek wychowawczych a nie tylko ekonomicznych. Uznając indywidualność własnych i cudzych dzieci, dostosowują do ich osobowości także odpowiedni system środków wychowawczych. Stosują jednolity system oddziaływań wychowawczych w skali mikro (np. w swojej rodzinie) oraz w skali szerszej, wspólnie z innymi instytucjami wychowawczymi (integracja funkcjonalna).

6) Społeczeństwo dorosłych jest świadome znaczenia wychowania i kształcenia młodych pokoleń jako ważnych czynników rozwoju społecznego. Właśnie czynniki te są podstawą właściwego zabezpieczenia przyszłości narodu i społeczeństwa socjalistycznego. Działalność dorosłych zmierza do intensyfikacji szans pomysłowości życiowej i społecznej ogółu dzieci i młodzieży oraz jej poszczególnych grup społecznych (np. młodzieży chłopskiej, robotniczej). Robi wszystko, aby szanse młodzieży w zdobywaniu odpowiedniego miejsca w społeczeństwie były optymalnie wysokie. Ten pozytywny stosunek dorosłych do spraw kształcenia i wychowania młodzieży nie będzie polegał jedynie na słownych deklaracjach, ale ujawni się przede wszystkim w działalności praktycznej (np. w zapewnianiu warunków), co wyrażać się będzie w wyrównywaniu startu społeczno-zawodowego ogółu młodzieży w społeczeństwie socjalistycznym.

Działalność wychowawcza dorosłych w rodzinie, w miejscu pracy, w działalności społecznej itd. powinna być zintegrowana z intencjami

ogólnospołecznego systemu oświatowo-wychowawczego. Bariery subiektywne czy kulturalne obciążenia dorosłych (np. rodziców) nie powinny stanowić przeszkód w realizacji programu wychowania i kształcenia (szkoły i innych instytucji wychowania intencjonalnego).

Gdzie idzie o stosunek tej części społeczeństwa dorosłych, która wychowuje młodzież faktycznie lecz nie zawodowo, do założeń systemu oświatowo-wychowawczego, to jest on różny (bardziej lub mniej korzystny). Płaszczyzny powiązań w tym zakresie mogą przedstawiać się następująco:

- a) partycypacja działalności (współpraca, współdział, inspiracja),
- b) przystosowanie (akomodacja),
- c) inercja (bierność, obojętność),
- d) opozycja (odrzućcie, sprzeczność interesów, konflikt)²².

W aktualnej rzeczywistości społecznej mamy do czynienia ze wszystkimi wyróżnionymi tu płaszczyznami powiązań. Jednak wysoki poziom kultury wychowawczej społeczeństwa wymagać będzie przede wszystkim partycypacji wszystkich dorosłych w realizacji założeń ogólnospołecznego systemu wychowawczego, a tylko pewne dziedziny życia mogą układać się na poziomie przystosowania (patrz p. b). Korzystne postawy wychowawcze prezentują ci rodzice, którzy doceniając rolę kształcenia w życiu dzieci, stwarzają im w domu odpowiednie warunki do odbioru treści nauczania oraz współpracują ze szkołą w tym zakresie. Wobec zwiększających się wymagań szkoły, starają się odciążyć dzieci od niektórych długotrwałych zajęć w domu (patrz: sytuacja dzieci w rodzinie chłopskiej). Sami stawiają również coraz większe wymagania co do poziomu szkoły, aby ich dzieci mogły po jej skończeniu z powodzeniem uczyć się w szkołach wyższego szczebla.

Kultura wychowawcza dorosłych (szczególnie rodziców) w tym zakresie polegać będzie i na tym, iż ich aspiracje wobec kształcenia dzieci będą realne, a nie wygórowane, tj. nie liczące się z możliwościami intelektualnymi i zainteresowaniami dzieci.

7) Pokolenie dorosłych śledzi efekty swojej pracy wychowawczej odnosząc je do przyjętych w socjaliźmie wzorców. Zmienia, rewiduje i doskonali metody pracy z młodzieżą, szuka nowych środków oddziaływań wychowawczych. Kontroluje także i zmienia swoje postępowanie i ulepsza stosunki w kontaktach z ludźmi swojego pokolenia w różnych środowiskach i grupach społecznych. Uświadamia sobie braki w przygotowaniu do pełnienia ról społecznych i wychowawczych. Szuka pomocy u ludzi kompetentnych w tym zakresie oraz uzupełnia braki na drodze samokształcenia.

²² S. Ka w u l a, *Stosunek rodziców wiejskich do nauki szkolnej dziecka*. Referat wygłoszony na konferencji „Okres dojrzewania”, organizowanej przez Polskie Towarzystwo Pediatryczne (Poznań 22—24 maj 1975).

Dąży też do tego, aby działalność wychowawcza wszystkich dorosłych miała coraz bardziej racjonalne podstawy. W związku z tym, społeczeństwo dopracowuje się właściwego systemu i sieci instytucji niosących pomoc i kształcących wszystkich faktycznych wychowawców młodego pokolenia. Dorosli czują się odpowiedzialni i zdają sprawę z efektów swojej działalności wychowawczej (pośredniej i bezpośredniej).

UWAGI KOŃCOWE

Ponieważ praktyka wychowawcza współczesnych rodziców i nierodzących jest kierowana przede wszystkim określonym zasobem wiedzy ogólnej, o czym była już mowa we wprowadzeniu, przeto należy sądzić, iż istnieją współcześnie nadal zróżnicowania środowiskowe i indywidualne w tym zakresie. Zróżnicowania te są uwarunkowane specyfiką poszczególnych tzw. typowych środowisk społecznych i wychowawczych, w których dorośli wychowali się i gdzie żyją obecnie. Dlatego też planując badania nad stanem i poziomem kultury wychowawczej współczesnego społeczeństwa należy go rozpatrywać zarówno w płaszczyźnie osadniczej, np. wieś różnych typów, miasteczko, miasto oraz części miasta (osiedle, dzielnica), jak i w płaszczyźnie społeczno-zawodowej (rodzina chłopska, rodzina robotnicza, inteligencka, rzemieślnicza itd. oraz środowisko robotnicze różnych zawodów, środowisko pracowników umysłowych różnych zawodów itd.).

Różnice w poziomie kultury wychowawczej wynikają choćby ze specyfiki kultury poszczególnych grup i środowisk oraz ze zróżnicowanego poziomu wykształcenia obywateli²³.

Wyróżnione podstawowe elementy kultury wychowawczej społeczeństwa oraz zarysowana ich główna treść i wzorzec, winny stać się przedmiotem analiz naukowych. Dokonując analizy aktualnego stanu kultury wychowawczej społeczeństwa, wykrywając w niej elementy sprzyjające i niesprzyjające realizacji ogólnospołecznych zadań wychowawczych oraz dysponując wzorcem tej kultury w społeczeństwie socjalistycznym, można na tej podstawie zaplanować całościowy program kształcenia kultury pedagogicznej naszego społeczeństwa (uwzględniając m.in. warunki aktualne i plany perspektywiczne)²⁴.

²³ *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, Tab. 3, s. 94.

²⁴ S. Kawula, *Kształcenie nowoczesnej świadomości wychowawczej rodziców*, *Ruch Pedagogiczny* 1974, nr 3.

Stanisław Kawula

THE BASIC ELEMENTS OF THE SOCIETY EDUCATIONAL CULTURE

(Summary)

The conception of the society educational culture is of synchronic character and in all empirical investigations of that phenomenon both the observed indicators (for example the fact of the beating of children) and the inferential coefficients are used. Against the background of the general theory of education and praxiology the author of this paper distinguishes the following seven basic components of the society educational culture which can be employed into the empirical research:

1. the awareness of social roles before the children and society as well as the feeling of responsibility for the future of young generation and for its proper development,

2. the educational models and patterns recognized and realized by the society of adults,

3. the knowledge of principles and properties of the mental and physical development of children,

4. the views of adults concerning the indirect and direct educational relationships occurring between generations, within the framework of each generation and within the different groups, organizations and institutions,

5. the opinions of the adult part of society upon the type and efficiency of the educational means adopted by the particular social groups, organizations and educational institutions,

6. the activity of adults aimed at intensification of life chances and social opportunities of children and young people i.e. their attitudes to schooling and further education of children,

7. the state and degree of adult generation responsibility for the educational activity in the whole society,

At the end of his paper the author also gives an outline of the model of the socialist society educational culture.